

УДК 330.341.1+316.334.23

Ткаченко Т.П.

канд. економ. наук

Національний технічний університет України НТУУ "КПІ"

Тулчинський Р.В.

канд. економ. наук, доцент

Міжнародний науково-технічний університет ім. Ю. Бугая

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Висвітлено проблеми розвитку інноваційного підприємництва в Україні. Проаналізовано статистичні дані щодо здійснення та фінансування інноваційної діяльності промисловими підприємствами України, визначення "інноваційний тип розвитку", "інноваційна діяльність", "інноваційний продукт". Окреслено основні проблеми, які стримують розвиток інноваційного підприємництва, запропоновано орієнтовні шляхи вирішення цих проблем.

The problems of development of innovative enterprise in Ukraine are described in the article, namely, statistical information is analyzed in relation to realization and financing of innovative activity by the Ukraine industrial enterprises, determinations «innovative type of development», «innovative activity», «innovative product» are analyzed, basic problems which restrain development of innovative enterprise are outlined, the reference ways of decision of these problems are offered.

Ключові слова: інноваційне підприємництво, інноваційний тип розвитку, венчурний капітал, інновації.

Вступ. Інноваційна модель розвитку України привертає дедалі більшу увагу науковців [1–6], політиків, представників бізнесу. Інноваційні процеси відіграють в сучасній економіці надзвичайно важливу роль, а визначення та врахування їх особливостей є неодмінною умовою забезпечення ефективності економічної стратегії держави. Лише на цьому шляху національна економіка може зайняти пристойне місце в світовому ринковому середовищі. Створення належних стимулів для поширення інноваційної моделі економічної поведінки українського бізнесу стає одним із найбільш визначальних завдань економічної політики держави.

В Україні питанням розвитку національної інноваційної системи та інноваційного підприємництва присвячена велика кількість досліджень. Зокрема, Л. Федулова, М. Пашута, А. Сірко, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко, А. Чухно, Л. Мельников та інші вчені визначають роль національної інноваційної системи в інноваційному розвитку, стан державного регулювання інноваційних процесів, аналізують окремі її компоненти. У праці за редакцією О.І. Волкова, М.П. Денисенка наведено аналіз сучасного інноваційного потенціалу та системи управління інноваціями на різних рівнях [7]. Праці В. Зянько, І. Павленко, Н. Притуляк присвячено розгляду інноваційного підприємництва в перехідний період [1, 4, 5], але проблеми розвитку інноваційного підприємництва в Україні на сучасному етапі розвитку досі залишаються недостатньо розкритими.

Об'єктивні зміни в суспільному економічному розвитку призвели до нової моделі розвитку економіки, для якої характерні принципово нові риси та пріоритети. Важливу роль в житті суспільства стали відігравати галузі, що ґрунтуються на так званих високих технологіях, а також галузі, що безпосередньо задовольняють потреби людей.

У всьому світі найбільш результативною із впровадження інновацій вважається промисловість. Виробництво стає більш зорієнтованим не на масового споживача, а на специфічні потреби окремих індивідів, тобто на невеликі за місткістю ринки. Високими темпами зростає чисельність підприємницьких структур, особливо малих та середніх підприємств, які спроможні швидко адаптуватися до вимог зовнішнього середовища. Швидкі темпи модернізації життя людей призводять до зростання вимог до якості товарів та послуг, до їх розмаїтості. Відповідно, суспільство стає більш відкритим та сприйнятливим до інновацій як засобу досягнення необхідного розмаїття.

Проблема розвитку інноваційного підприємництва в Україні зумовлена переходом економіки на якісно новий – інноваційний тип розвитку. Економічне зростання країни в сучасних умовах значною мірою залежить від її здатності адаптуватися до технологічних зрушень, а збільшення обігу та зростання виробництва – від інновацій.

Але в Україні вкрай загострилася проблема технологічного стану промислового виробництва. Досвід розвинених країн засвідчив, що досягнення високого рівня споживання і якості життя можливе лише на засадах нової постіндустріальної цивілізації, найсуттєвішими ознаками якої є інноваційний розвиток.

Проте технологічна структура промисловості України не відповідає вимогам часу, тому просте її відтворення не зможе забезпечити Україні довгострокового економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Постановка завдання На розвиток інноваційного підприємництва в Україні впливає низка чинників. Зокрема, це законодавча база, стан економіки та інвестиційний клімат в державі. Передумовою для утримання “на плаву” малих і середніх підприємств на ринку є винахід нових та поліпшення наявних товарів і послуг.

Тому основними завданнями для вирішення проблеми розвитку інноваційного підприємництва є: подолання відриву науки від економічної практики; визначення пріоритетів розвитку держави; конкретизація переліку сфер діяльності пріоритетного розвитку; створення механізмів оцінки ефективності державних науково-технічних програм; формування стабільної законодавчої бази для розвитку інноваційного підприємництва; фінансування державою або надання пільг організаціям, які займаються науково-технічними розробками.

Методологія. Методологічною основою дослідження є синтез результатів фундаментальних і прикладних досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем розвитку інноваційного підприємництва та формування інтелектуального капіталу. У дослідженні застосовано методи теоретичного й емпіричного дослідження. Воно базується на аналізі фактичного матеріалу та офіційних статистичних даних. Використано такі загальнонаукові методи: метод пізнання, аналізу і синтезу, обробки статистичної інформації.

Результати дослідження. Інноваційне підприємництво як форма прояву інноваційної моделі розвитку економіки України має стати вирішальним фактором у розбудові “нового” українського суспільства в умовах глобалізації. Основні акценти сьогодні переміщуються на завдання прискореного інноваційного розвитку, переходу до стратегії економіки знань. В її основі лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, наука, процеси трансферу результатів творчої діяльності у виробництво матеріальних і духовних благ. У розвинених країнах частка секторів економіки з інтенсивним використанням інтелектуального капіталу сьогодні становить понад 50 % і ця цифра постійно зростає [8].

Характерною ознакою нової моделі економічного зростання є широкий розвиток венчурного підприємництва, залучення ризикового капіталу до фінансування інноваційного бізнесу. Причому форми та мотиви такого залучення можуть бути абсолютно різними: від спонсорської допомоги до спільної участі в прибутках через викуп акцій або внески до статутного фонду. Поширеним є також створення цільових фондів науково-інноваційного розвитку. В контексті фінансування інноваційної діяльності в Україні окремої уваги заслуговує питання розвитку *венчурного капіталу*. Відомо, що, зокрема в країнах Європи та США, венчурний капітал є одним з важливих інструментів фінансування науково-дослідних робіт і розвитку високих технологій, підтримки малого та середнього бізнесу. На жаль, роль венчурного капіталу у зазначених галузях в Україні залишається незначною.

Венчурний бізнес виконує роль посередника між потенційним інвестором і підприємством, яке потребує стартового капіталу чи інвестицій для реалізації нового проекту.

Інноваційна діяльність є складним процесом трансформації нових ідей та знань в об’єкт економічних відносин. Зрозуміло, що такий процес становить складну багаторівневу систему економічних відносин щодо “уречевлення” знань, якій властиві специфічні взаємозв’язки та закономірності. Далеко не останню роль тут має відігравати держава.

У процесі практичної реалізації державної інноваційної політики доводиться констатувати, що в Україні досі практично не створено сприятливих умов для здійснення інноваційної діяльності, формування попиту на інновації. Для цього потрібна насамперед максимальна мобілізація підприємницького ресурсу національної економіки, який має стати головним рушієм інноваційних процесів в Україні. Вкрай важливе завдання держави – створити для цього належні умови та інфраструктуру, заохотити суб’єктів господарювання рухатися інноваційним шляхом розвитку. Хоча в Україні й створено законодавчу базу – закони “Про наукову та науково-технічну діяльність”, “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій”, “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків”, “Про інноваційну діяльність”, – реально вона не може захистити інтереси підприємців і їх власність.

Для подальшого дослідження буде доцільним визначити, що являє собою інноваційний тип розвитку. *Інноваційний тип розвитку* характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними та управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів розвитку – створення технопарків, технополісів, проведення політики ресурсозбереження, інтелектуалізації всієї виробничої діяльності [9].

Закон України “Про інноваційну діяльність” [16] трактує *інновації* як “новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують

структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери”.

Інноваційна діяльність – процес, спрямований на реалізацію результатів закінчених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий або вдосконалений продукт, що реалізується на ринку, у новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, а також у пов’язані з цим додаткові наукові дослідження і розробки. При цьому слід враховувати, що інноваційна діяльність означає весь, без виключень, інноваційний процес, починаючи з появи науково-технічної ідеї і завершуючи розповсюдженням продукту.

Відповідно, *інноваційним*, згідно із законом, визнається *продукт*, який є реалізацією об’єкта інтелектуальної власності, на який виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об’єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів, який підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень, який в Україні вироблений вперше, або, якщо не вперше, то який порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, є конкурентоспроможним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Привабливий статус інновації у певній ринковій ніші створює для підприємства, яке її здійснює, тимчасову можливість виходу за рамки обмежень, які накладає функціонування в конкурентній економіці, отримуючи за рахунок цього додатковий зиск, виражений у формі матеріальних чи нематеріальних активів. Це дає підстави для досить важливого висновку щодо того, що *економічний ефект від інновації обумовлений саме обмеженістю сфери (чи часу) її поширення, яка створює тимчасову ринкову асиметрію*. Обмеження поширенню інновації в конкурентній економіці створюються як за рахунок об’єктивних перешкод (наявність у конкурентів достатніх фінансових ресурсів, технологічних можливостей, навичок тощо), так і через систему патентно-ліцензійного права.

Отже, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві [10, с. 8].

Стосовно України, як зазначалось вище, у нас відсутні легітимні економічні передумови та мотиваційні фактори здійснення інноваційного процесу на підприємствах. Так, наприклад, інноваційну діяльність в Україні у 2008 р. здійснювало лише майже кожне десяте підприємство (тобто 10,8 %), тоді як в розвинутих країнах частка інноваційно активних підприємств сягає 70 % [11].

Таблиця 1. Інноваційна активність підприємств в Україні*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	18,0	16,5	18,0	15,1	13,7	11,9	11,2	14,2	13,0
Загальна сума витрат, млн грн	1760,1	1979,4	3018,3	3059,8	4534,6	5751,6	6160,0	10850,9	11994,2
Питома вага промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	14,8	14,3	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8

Примітка: * – Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Суттєвою проблемою залишається створення і використання досягнень науково-технічного прогресу, а саме їх впровадження. Так, питома вага реалізованої інноваційної продукції у 2007 р. в обсязі промислової становила лише 6,7 %.

У 1990–2000 рр. сформувалась стійка тенденція зниження наукоємності ВВП: якщо у 1990 р. на НДДКР витрачалося 3,1 % ВВП, то в 2000 р. – 1,17 %, тобто в 2,6 раза менше [12, с. 61], у 2005 р. – 1,2 % ВВП, з них з держбюджету лише 0,4 %, що набагато менше, ніж у розвинутих країнах. Для промисловості ці показники мають значення відповідно 0,56 і 0,08 % [11]. Фінансування НДДКР здійснюється значною мірою з власних коштів підприємств, тоді як частка фінансування з державного бюджету у 2008 р. становила 2,8 % у загальному обсязі фінансування (табл. 2).

Структурні зміни, що відбуваються протягом останніх років в економіці України, характеризуються стрімкою втратою позицій галузями (табл. 3), які визначають науково-технічний прогрес. Так, за даними Держкомстату України обсяг промислового виробництва у січні–липні 2009 р. скоротився на 30,4 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, а частка промислових підприємств у загальній кількості

об'єктів ЄДРПОУ становить лише 10,1 %.

Таблиця 2. Джерела фінансування технологічних інновацій*

	Загальна сума витрат, млн грн	У тому числі за рахунок коштів			
		Власних, млн грн	державного бюджету, млн грн	іноземних інвесторів, млн грн	інші джерела, млн грн
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9

Примітка: * – Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Таблиця 3. Промислові підприємства у загальній кількості об'єктів ЄДРПОУ станом на 1 липня, %

	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Часка промислових підприємств, %	10,6	10,5	10,3	10,1

За даними обстеження 2006 р. за європейською програмою CIS, спрямованою на збір інформації щодо продуктивних, процесових, організаційних та маркетингових інновацій в Україні, рівень інноваційної активності серед великих підприємств (понад 250 осіб) становить від 23 до 49 %, серед середніх (50–249 осіб) – 11–29 %, серед малих підприємств (10–49 осіб) – 7–23 % [17].

Наукові та науково-технічні роботи в Україні виконують близько 1500 організацій (табл. 4). На думку експертів, така кількість наукових організацій в Україні значною мірою пояснюється їхнім подібненням.

Таблиця 4. Наукові кадри та кількість організацій

	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
2000	1490	120773	10339	58741
2001	1479	113341	10603	60647
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	77763

Примітка: * – Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Привертають до себе увагу структурні зрушення у дисциплінарному розподілі наукових організацій. За останні роки суттєво збільшилася кількість наукових організацій соціогуманітарного профілю – на 25 %. Їхня питома вага в загальній кількості зросла до 9 %. За останні п'ять років помітно (на 14 %) зросла також кількість наукових організацій сільськогосподарського профілю, які за своєю питоною вагою (12,5 %) посіли друге місце в мережі наукових організацій. Водночас намітилася негативна тенденція зменшення кількості наукових організацій, що спеціалізуються в галузі технічних наук (з 1998 р. – на 5 %), хоча їхня питома вага (близько 60 %) залишається найбільшою [10].

Крім того, в Україні спостерігається відрив науки від виробництва. Інноваційне підприємництво не користується популярністю серед малого бізнесу, оскільки відсутні дієві механізми підтримки з боку держави. Хоча на законодавчому рівні визначено податкові пільги для підприємств, що займаються інноваціями (табл. 5).

Таблиця 5. Пільги для підприємств, що займаються інноваціями

Пільга	Розмір пільги	Сфера застосування	Використання коштів
Пільги по податку на прибуток [13]	50 % від діючої ставки	Всі підприємства, що зареєстровані в інноваційних центрах або створені відповідно до Закону України і Про інноваційну діяльність	50 % податку на прибуток, одержаного від виконання інноваційних проектів, залишаються у розпорядженні платника податків, зараховуються на спеціальний рахунок підприємства і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз
Пільги по земельному податку [14, ст. 12]	Звільняються від сплати	Вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізичної культури і спорту	
	50 % від діючої ставки	інноваційні підприємства	
Пільги по податку на додану вартість [15, ст. 5 п. 1.22]	Звільняються від сплати	Операції з оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які здійснюються за рахунок Державного бюджету України	
	50 % від діючої ставки	Операції з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), пов'язаних з виконанням інноваційних проектів	50 % ПДВ залишаються у розпорядженні платника податків, зараховуються на його спеціальний рахунок і використовуються ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз
Митні пільги	Звільняються від сплати ввізного мита (на строк чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту)	Сировина, матеріали, устаткування, обладнання, комплектуючі, ввезені в Україну для використання технологічними парками, їх учасниками, дочірніми та спільними підприємствами	
Прискорена амортизація основних фондів	На = 20 %		

Отже, пільги, про які йдеться вище, дещо поліпшують ситуацію у науковій та інноваційній сфері. Проте дуже імовірно є припущення, що частка власне наукових та інноваційних організацій у переліку підприємств, що впроваджують інновації, досить незначна (табл. 6). Отже, реальний обсяг підтримки інноваційної сфери через механізми пільгового оподаткування переоцінювати не варто.

Таблиця 6. Впровадження інновацій на промислових підприємствах

	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів	у т. ч. маловідходні, ресурсозберігальні	Освоєно виробництво нових видів продукції, найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	-
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9

Висновки. Новизна одержаних результатів полягає у систематизації теоретичних положень щодо інноваційного підприємництва, визначенні шляхів подолання відриву науки від економіки, а саме за рахунок розвитку конкурентоспроможного підприємницького сектора та його ядра – великих корпорацій, його здатності до концентрації і перерозподілу коштів у пріоритетні напрями; слідування державним пріоритетам розвитку освіти, науки і технологій; повноцінної інтеграції в глобальну інноваційну сферу, світову торгівлю наукоємними товарами та інтелектуальною власністю.

Це вимагає виваженої комплексної державної стратегії, головним принципом якої є максимально повна реалізація потенціалу інноваційного розвитку для докорінної модернізації національної економіки, підвищення її соціально-економічної ефективності та національної конкурентоспроможності.

На основі проведеного аналізу визначено, що державне стимулювання інновацій шляхом пільгового оподаткування НДДКР та інновацій без запровадження дієвих стимулів для інвестиційної діяльності (точніше – повного виведення інвестицій з-під оподаткування) веде до консервації розриву між наукою і виробництвом, марнування державних коштів. Така схема, на наш погляд, видається менш ефективною для запровадження інноваційної моделі розвитку економіки. Отже, вважаємо за доцільне надання податкових пільг для інвестиційної діяльності без пільгового стимулювання інновацій.

Тому найімовірнішим наслідком відриву виробництва інтелектуального продукту від матеріальних умов його впровадження може стати його експорт, що не дозволяє розцінювати цей продукт як інноваційний для України. До того ж підвищення кваліфікованості менеджерів і комерціалізація наукової діяльності цілком можуть призвести до підвищення “ефективності” втечі з країни інтелектуального капіталу.

Крім того, створення локальних інноваційних осередків (у вигляді технопарків, технополісів та стимулювання виключно “високопродуктивних” галузей і виробництв) в Україні малоефективне через низьку сприйнятливості економіки до інновацій. Така політика за сучасних умов не сприяє зміцненню всієї економіки, а зумовлює створення “привілейованих технологічних територій” за рахунок стримування розвитку решти секторів, спонукатиме до зловживань і корупції.

Отже, проблеми розвитку інноваційного підприємництва в Україні залишаються відкритими і потребують подальшого наукового дослідження. Результати статті можуть бути використані державними органами влади з удосконалення державної регуляторної політики в сфері пільгового оподаткування інвестиційних проектів без пільгового стимулювання інновацій, державної інноваційної політики та розвитку інноваційного підприємництва.

Література:

1. Зянько В.В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія / Зянько В.В. / Вінницький нац. техн. ун-т. – Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2008. – 397 с.
2. Кендюхов О.В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління / Кендюхов О.В.; НАН України ; Ін-т економіки промисловості. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – 308 с.
3. Коваленко О.М. Інтелектуальний капітал: формування та розвиток в Україні : автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.01 / О.М. Коваленко ; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2008. – 19 с.
4. Павленко І.А. Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України / І.А. Павленко; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2007. – 248 с.
5. Притуляк Н.М. Інноваційне підприємництво в перехідний період : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Н.М. Притуляк; Київ. держ. торговельно-економічний ун-т. – К., 1998. – 20 с.

6. Шкурупій О.В. Інтелектуальний капітал в трансформаційній економіці : монографія / О.В. Шкурупій / Укоопспілка ; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; Полтавський ун-т споживчої кооперації України, кафедра міжнар. економ. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 268 с.
7. Економіка і організація інноваційної діяльності : підр. / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.; під ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К. : ВЦ “Професіонал”, 2004. – 960 с.
8. Паладій М. Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії [Електронний ресурс]. – URL: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i385>.
9. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org>.
10. Перспективи інноваційного розвитку України (аналітична доповідь) [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm>.
11. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Міністерство промислової політики України [Електронний ресурс]. – URL: <http://industry.kmu.gov.ua>.
12. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2007. – 290 с.
13. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 28.12.1994 № 334/94-ВР [Електронний ресурс]. – URL: <http://rada.gov.ua>.
14. Про плату за землю : Закон України від 03.07.1992 № 2535-XII [Електронний ресурс]. – URL: <http://rada.gov.ua>.
15. Про податок на додану вартість : Закон України від 03.04.1997 № 168/97-ВР [Електронний ресурс]. – URL: <http://rada.gov.ua>.
16. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – URL: <http://rada.gov.ua>.
17. Державний комітет статистики України : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – URL: <http://ukrstat.gov.ua>.